

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Екатерина Тодорова
за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
на тема “Светци-лечители в агиографската традиция на православния свят”
заповед № РД 38-162 /21.03.2019 г.
от проф. дфн Анисава Милтенова
Институт за литература при БАН

Екатерина Димитрова Тодорова е зачислена като задочен докторант (заповед №РД20-435/24.02.2012 г.) в Центъра за славяно-византийски проучвания “Иван Дуйчев” с научен ръководител проф. дфн Вася Велинова по професионално направление 2.1. Филология (Старобългарска литература). Тя е завършила специалност Руска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски” през 2001 г. с магистърска степен. Работи като "Ръководител проекти" в Ипсос – международна маркетингова агенция. По време на докторантурата е положила изисквания се изпит по специалността и се е обучавала в три курса (академично писане, археография и етнология; старогръцки език) с успешно взети изпити. От 2001 до 2018 г. е изнесла редица доклади в национални симпозиуми и в конференции с международно участие. Била е гостуващ лектор в СУ “Св. Климент Охридски”, в ЮЗУ “Неофит Рилски”. Публикациите ѝ по темата на дисертацията – четири на брой (една в съавторство) – отговарят на изискванията за процедурата за защита. Общо публикационната ѝ дейност (14 статии) обхваща полето на средновековните славянски литератури и култури. Авторефератът предава обективно съдържанието на дисертацията и отговаря на изискванията на ЗРАС и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени в СУ “Св. Климент Охридски”.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, библиография и приложения (общо в обем 402 стр.). Темата на труда е продиктувана от актуалността на проблематиката за светците-лечители и изобщо за лечителството в съвременната медиевистика, наличието на международни проекти в тази област и на не малко публикации в последно време, в които обаче славистиката отсъства. Достойнство на труда е, че се обхваща не само един култ или ограничен кръг култове, а се търси темата в широк обхват и в различни аспекти. Кратък преглед на проучванията и изданията е

направен от дисертантката още в предговора, от който се вижда, че въпреки дългогодишната традиция все още липсва задълбочено проучване на култовете на светците-лечители, представяне на техните разновидности и на функционирането им в българските земи. Сложността на темата се заключава в това, че за разработката ѝ се изисква както много добра теоретична и езикова подготовка, познаване на материала не само от ръкописните източници, но поглед към историята на светителските култове и тяхното възприемане, умения да се открият точните характеристики на присъствието им в традиционната народна култура и, не на последно място, избистрена методология, с която да се изведат спецификите на лечителските практики като факт на Балканите.

В първата глава “Цели и методология на изследването. Основни работни понятия” се формулират именно тези базови опорни точки на изследването, като се подчертава, че за успешни резултати е необходим комплексен метод, който да обединява културно-исторически, филологически, теологични и компаративни подходи. В тази глава са уточнени и източниците, върху които се гради проучването: агиографски източници (27 пространни жития и мъчения), повечето използвани от авторката по дигитализирани ръкописи и *de visu*, етнографски записи, архивни документи и др. Е. Тодорова дели изследваните култове на три групи: (1) християнски светци-лечители с медицинско образование (св. врачи); (2) християнски светци, засвидетелствани като лечители в агиографската традиция и почитани като такива от православната църква, но **без** проникване във фолклорна среда; (3) светци с установени лечителски способности, приети от християнската църква, но почитани като лечители единствено във фолклорната традиция. Набелязани са имената на светците, представители на всяка група. В тази глава са дефинирани основните понятия за определение на средновековните персонажи, които упражняват лечебни практики: врач, лечител (или целител), маг (магьосник), влъхв(а). Тук е направен преглед и на литературата върху наименованията на болестите в Средновековието. Тази изследователска програма на дисертантката е следвана по-нататък в труда.

Втората глава “Болестта и нейното лечение – прагматични и теоретични аспекти на проблема в различните исторически епохи на предмодерността” представя преглед на схващането за болест и болестни признаци през вековете в различна среда – в народните вярвания и в източното православие. Главата има три подразделения: (1) схващането за болестта и за нейното лечение в традиционната народна култура; (2)

представи за болестта и нейното лечение през Античността и (3) християнската идея за болестта и нейното лечение. Езическите традиции са проследени по писмени източници (сред които описания в пътеписите на чужденци за българските земи от XVIII–XIX в., записи на амулети, текстове на заклинания и баяния) а също са привлечени и сведения от запазени материални носители (археологически образци). Много подробно е предадено съдържанието на изворите относно лечението на болестите – както през античната епоха, така и през Средновековието. Важен щрих са ранните записи на болести и рецепти за тяхното лечение, напр. „Цяровете на свети Козма” (X–XI в.) в ръкопис от манастира “Св. Екатерина”. Добре е показана приемствеността между периодите и използването на познания и практики, които преминават от една епоха в друга (напр. трактатите на Хипократ и Клавдий Гален от античната епоха, които навлизат в средновековните сборници). Изведени са данни от византийската медицинска култура, която прониква в България, както и някои извори, напр. “Медицинско изкуство за всякакъв случай” (XV в.). В тази част на дисертационния труд се изброяват и основните способности на лечение, които се прилагат през древността: словесното въздействие, музиколечението, билколечението, обездвижването, лекуването със свети мощи, с води от свещени извори, с осветени храни и др. Не на последно място са характеризирани лицата, които извършват лечението, както и подходите, които те прилагат – с материален и с нематериален характер. Съобщени са сведения относно съществуването на болници в България през Средните векове въз основа на съществуващите извори, като специално е обърнато внимание на болницата при църквата “Св. Пантелеймон” в Охрид, основана от св. Климент Охридски.

Третата глава “Светци-лечители – опит за типология” е централна за дисертационния труд. Основният принос в събирането, коментара и рецепцията на светителските култове е именно в тази глава. Поради големия брой култове с различни характеристики, тя е разделена на няколко подглави: в 3.1. “Светци-лечители с медицинско образование (св. врачии)” се характеризират св. св. Козма и Дамян (1.11 и 1.07.) и св. Пантелеймон (27.07.). Може да се каже, че в нея са положени основите на концепцията за лечителството в Средновековието, отразена както в кинжината, така и в народната култура – тъй като това са най-популярните и най-често привижданите като образци светци-лечители. Без съмнение както в християнския календар, така и в народния – най-ярко са изразени именно тези култове, чието разпространение е

известно още в IV в. Проследена е историята на култа към св. Безсребърници, територията, на която се разпространява, формите, които приема. Обстойно е изследвана писмената традиция – анализирани са пет агиографски произведения (старогръцкото оригинално житие и старобългарските му преводи – житие от НБКМ 1039, житие от Германовия сборник, житие от НИМ 24, житие от Хил 644). Уникалността на лечителите св.св. Козма и Дамян е, че те са универсални – лекуват както хора, така и животни. Характеризирани са практиките, които двамата лечители използват, отразени в цикъла чудеса (особено на базата на НБКМ 1039) – в контекста на евангелските топоси и на цялостната традиция за личности, които имат придобити медицински знания. Веднага трябва да се подчертае, че авторката вярно намира подстъпите към изследвания материал, задълбочено тълкува изворите и добре градира елементите на култа, като подчертава онези специфики, които създават почитанието към него – в случая безсребърничеството, лекуването даром. Относно култа към св. Пантелеймон е изтъкната ролята на дейността на св. Климент Охридски (840–916 г.), избрал за свой покровител св. Пантелеймон и издигнал в Охрид манастир, посветен на лечителя. Привлича вниманието елементът със смяна на името (от Пантолеон на Пантелеймон, което е вид инициация), пътят му от езическото медицинско знание към християнството и мъченичеството. Светецът, почитан като лечител и изцелител на всички болести е представен с примери от богатата народна традиция. Изведен е основният акцент при проучването на тази група светци, а именно, че тя създава типологичният архетип на светеца-лечител християнин.

В глава 3.2. са представени светците-лечители (назоваващ термин *целител*) според агиографската традиция, отразена в пространните им жития и мъчения: св. Теодосий Велики (11.1.), св. Евтимий Велики (20.1.), Мария-Марин (12.2.), Симеон Дивногорец (24.5.), Евпраксия Константинополска (25.7.), Текла (24.9), Иларион Велики (21.10.), Аверкий Йераполски (22.10.), Йоаникий Велики (4.11.), Матрона Пергска (Константинополска) (9.11), Даниил Стълпник (11.12.). По-кратко са представени мъченик Трифон (1.2.), преподобен Лъв, епископ Катански (20.2.) и преподобен Патапий (8.12). За всеки светец е потърсено характерното, която го отличава, както и е направена сравнителна съпоставка с останалите агиографски персонажи. Повечето от изброените култове се изграждат върху характеристиката “лечителски способности, придобити чрез благословение”. С други думи, както вярно отбелязва авторката, в

основата им е положен евангелският топос за лечителя Иисус Христос. Умението, изкуството на светците да лекуват е придобито поради силната им вяра, че са осенени от благодатта и действайки в езическа среда, те побеждават болестта с действия в различни варианти – така образът на светеца е не само лечител, но спасител-защитник от болестите като поборник за вярата. В тази част на дисертацията са анализирани също така видовете болести, лекувани от светците, със специално внимание към лечителите на психически болести (св. Иларион Велики, св. Текла, св. Симеон Дивногорец, св. Евпраксия Константинополска, св. Даниил Стълпник и др.).

В подглава 3.3. са разгледани светци-лечители, чиито лечителски способности са описани в агиографски текстове и култовете им преминават и във фолклорна среда: св. Силвестър, папа Римски (2.1.), св. Симеон Стълпник (1.9.), св. великомъченица Варвара (4.12.), св. Сава Освещени (5.12.), св. Спиридон, епископ Тримитунтски (12.12.), св. Анастасия Фармаколитрия (22.12), св. Марина (17.7.). Бих изтъкнала, че вярванията, извлечени от фолклорни и етнографски архивни записи в тази част са особено интересни и вероятно в бъдеще ще станата основа за отделно проучване.

Богатството на фолклорните материали личи добре и в четвъртата част 3.4., където са представени светци, които нямат пространни жития или мъчения в агиографската традиция, но са почитани в качеството на лечители основно във фолклорна среда: свещеномъченик Харалампий, епископ в Магнезия (10.02), св. Антипа (11.04.), преп. Стилиян Пафлагонийски (26.10.) и св. Модест Йерусалимски (18.12.). Тези култове се развиват във фолклора поради тяхното традиционно свързване с определени болести и понякога имат локален характер, както установява Е. Тодорова. Интересното е, че за някои от тях (напр. св. Модест Йерусалимски) липсват агиографски текстове в книжовната традиция, като народните вярвания се градят върху дълбоко вкоренени митологеми.

Петте приложения представляват ценен документален справочен апарат – както според характера на болестите, които се лекуват, така и според типа святост на лечителите. Библиографията, която обхваща 241 заглавия е добре подбрана и изчерпателна.

Екатерина Тодорова е работила самостоятелно и задълбочено и в продължение на проучванията, които е направила, е натрупала достатъчно знания и практически опит в работата със средновековни ръкописи и с архивни материали от фолклорната традиция.

Изводите са направени въз основа на впечатляващ обем от изворови данни и с усвоена методика при извеждането на спецификата и типологията на култовете. Предлагам трудът да се публикува като монография, като преди това препоръчвам една по-внимателна редакционна работа върху него, за да бъдат избегнати някои стилистични и правописни неточности.

В заключение убедено смятам, че трудът има приносен характер, тъй като предлага една нова гледна точка по отношение на няколко важни проблема: 1) уточняват се съществуващите агиографски сведения за светците-лечители спрямо известни и малко известни литературни и фолклорни извори, като особено внимание е отделено на рецепцията на култовете в българските земи, тяхното развитие и локализацията им; 2) светците-лечители са характеризирани и групирани според тяхната специфика, роля и лечителски практики; 3) направено е изчерпателно описание на болестите, които се лекуват, въз основа на писмени и устни извори, като са проследени не само значенията на лексемите, с които те се означават, но възприятието и разбирането за тях на канонично християнско и на фолклорно равнище; 4) литературно-историческият и типологичен анализ на вербалните и невербални методи на лечение през Средновековието и прехода към Ново време несъмнено хвърля светлина върху социокултурни практики, регистрирани в книжнината и в фолклорните архиви на Балканите. Направен е успешен опит да бъдат открити акцентите в изворите на няколко равнища – като агиографски образи, като манталитет на аудиторията, като осмисляне на свидетелствата за народния лечителски опит. Резултатите от дисертацията могат да бъдат използвани при едно бъдещо по-детайлно културологично изследване.

Изложеното дотук ми дава основание да предложа на почитаемите членове на научното жури да гласуват за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Екатерина Димитрова Тодорова.

21.05.2019

София

Проф. дфн Анисава Милтенова
Институт за литература при БАН